

TÜRKMEN, YÜRÜK, AFŞAR HALI VE KİLİM MOTİFLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMA

Öğretmen:
Yusuf DURUL

Köylü el sanatları, diğer sanat kolları arasında ayrı bir grup teşkil eder. Menşe itibariyle çok eski zamanlara kadar kökü derinleştirilebilen bu sanatlara faydadan ziyade süsleme fikri hâkimdir. Yapılışında kullanılan basit usul ve araçlara rağmen tezyinatında zengin bir buluş ve harikulâde bir zevk hâkimdir.

Anadolu'da ıstar dokumalarını çeşitli grup ve devrelere ayırmak mümkündür. Yürüklerle Türkmen ve Afşarların ıstar dokumaları bu sanatın bir başlangıcı olmasa icabetmektedir. Bu itibarla halı ve kilimleri çeşitli gruplara ayırmadan önce esas unsur olan dokuma nevelerinin tezyini mahiyetleri üzerinde mahallî araştırmalara girişmek ve daha ziyade bunları folklor ve etnografya bakımından tasnife tâbi tutmak şarttır.

Halı ve kilim, göçebe hayatına uygun ve kolaylıkla taşınabilen, mesken tefrişinde en mükemmel bir vasıta. Seyyar mesken hayatından daimi mesken hayatına geçerken halı ve kilim tiplerinde değişiklik çımadığı tabiidir. Genel hayat şartlarının süratle değişmekte olmasına rağmen Türkmenlerle Afşarlar ve Yürükler, zati ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları bu dokumalarda eski bilgi ve geleneklerini bir ata yadigârı olarak devam ettirmekte ve sanatın bütün incelik ve nefasetini hâlen yaşatmaktadırlar.

(Niğde - Yörük Halı ve Kilimleri) adlı kitabım için tetkik ve araştırmalarımın Toroslar'da Üç Kapılı Yaylasında devam ederken, ıstar tezgâhının önünde kilim dokuyan geline:

— Dokuduğun kilimin örneğini nereden aldın? diye sordum. Verdiği cevap katı ve netti:

— Anamdan gördüğüm, düşündüğüm, etrafımdaki eşyalar ve yaylam.

Şu halde gerek renginin tabiatan alınmış olması, gerekse motif ve kompozisyonunun gelenek ve göreneğe göre tertiplenmiş bulunması aşiret ıstar dokumalarında göze çarpan belli başlı hususiyetlerdir.

Nitekim, bu dokumalarda çok kere hayvan motiflerinin bir sembol olarak kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu suretle yerine göre kahramanlığı, saygı ve muhabbeti temsil eden işaretler kullanıldığı gibi bazen istihzayı anlatan muhtelif motiflerin dokunduğu da görülmüştür.

Niğde'de Sungurbey Camiinde rastladığım çift kartallı halının (Foto: 1) göbek kısmı tezyinatını teşkil eden "çift kartal" bu camiin kuzey kapısı üstündeki taş kabartmada da mevcuttur. Bu motifin halıya tatbik edilmiş olması, Türk sanat anlayışının en güzel bir örneğidir. Hususiyle bu kartal kornişliyen bordür insanı düşündürmektedir.

"Diyarbakır" kitabının müellifi Bay İsmail Konyar, adı geçen Sungurbey Camiinin kuzey kapısı üzerindeki çift kartal hakkında (sayfa: 107):

"Buna ilâve olarak Orta Anadolu'da, Niğde'de bulunan iki esere nazarı dikkati atfetmek lâzımdır. Bunlardan birincisi Sungurbey ismini taşıyan bir cami olup, şimal kapısında bir kuş resmi menkuş bulunuyor. Burada Sungur kelimesinin mânası bu armaya uygun düşer. Fakat, ben bu nokta üzerinde ısrar etmiyeceğim. Çünkü camii inşa edenin ismi camide yoktur."

Yine aynı kitapta (sayfa: 106) "Seiçukluların ecdadı da arma olarak yırtıcı

bir kuş kabul eden bir soydan çıkmaktadır” deniliyor.

Gerçekten bu arma motifi halıda kuvvet ve saadet sembolü olarak kullanılmıştır. Bundan başka Niğde halılarının “su” ve “ayak” tezyinatında kısmet ve bolluk işareti olarak kullanılan balık motifleri, buluş ve terkip itibarıyla cidden güzeldir. Kilim, çuval ve cicimlerde sık sık “koç başı” motifleri görülmektedir. Bunlar, yığıtlık, doğru sözlülük, güvenlik ifade eden işaretlerdir. Kuşlar, sevinç ve haberci işaretleridir. Bilhassa kilimlerde ara motifi, çuvallarda ise bereket işareti olarak kullanılmaktadır. Ekin çuvalından tesbihten kaz motifleri stilize edilmiş şekliyle mükemmel ve harikulâde bir hareket ifade etmektedir.

Eskişehir — Karakeçili Yürüklerinden birinde rastladığım bir develi halısındaki (Foto: 2, renkli plân) “su” ve “ayak” ifade kabiliyeti, sanatkar Türk kadınlarının misal olarak aldığı deve motifi ile canlı hayvanlardan faydalanabilmenin güzel bir

örneğini vermiştir. Cidden bu halıdaki dişi ve erkek deve kompozisyonu iki cepheli ifadesiyle yerinde bir ahenk teşkil etmektedir.

Halılarda kafeste kuş, veya sadece kuş motifleri, saadet ve muhabbet işareti olarak alınmıştır (Foto: 3, kilim). Afşarlarda hayvan motiflerinin her biri ayrı ayrı bir semboldür. Bilhassa Pazarören mezarındaki mezar taşları üzerinde görülen hayvan motiflerinin, kilim ve çuvallarda da bulunduğunu söylemekle, bu mühim mevzu üzerinde daha katî bir hükme varmadan önce bu sahadaki araştırmaları derinleştirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyim.

Bahkesir — Yağcılar yürükleri arasında hayvan motiflerine yer verilmiştir. Bekleşen köpeklerin ifadeli kompozisyona, kedi ve kurbağa motifleri bu hususta en güzel birer örnektir.

Türkmen aşiretleri arasında da hayvan motifleri kullanılmaktadır. Bilhassa “koç başları” motifleri çok görülür.